

"Богословія перейшов в Україну, хоч дальша його доля стала невідомою.

Десять років існування в Україні ще не належать до історіографії бо то знову роки початків, великих при тому історичних несподіванок, змін, криз, недостач і болів, які нас не покидають. УБНТ може багато вчинити і допомогти своєму народові, своєму університетові, а ще більше своєму народові на чужинах, де стільки нашого люду і так мало духовних покликань, багато змарнованих наукових сил і ще далі марнується, [Потребувані чинники які б організували народ вчили його як організовано жити і працювати для великих виховних і наукових цілей.

О. Буравський * (м. Київ)

**БЛАГОДІЙНИЦЬКА ТА КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЯ ДІЯЛЬНІСТЬ
РИМО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ
НА ПРАВОБЕРЕЖНІЙ УКРАЇНІ
(кінець XVIII – початок XX ст.)**

У вітчизняній історичній науці, незважаючи на значну кількість публікацій, немає комплексного дослідження добродійної та культурно-освітньої діяльності Римо-Католицької церкви на Правобережній Україні кінця XVIII – початку XX ст. У новітній українській історіографії є ряд досліджень, у яких певною мірою все ж розглядалася означена нами проблема. Зокрема, у дисертації Г. Махоріна простежено добродійну діяльність державних структур, громадських організацій, приватних осіб, а також фрагментарно римо-католицького кліру на Волині в 1793-1917рр. [Махорін Г.Л. Благодійна діяльність на Волині (1793–1917рр.): Історичний аспект. – Дис. ... канд. істор. наук – 07. 00. 01. – Луганськ, 2007].

У монографії Н. Сейко висвітлено добродійну діяльність польської національної меншини, епізодично римо-католицьких священників у сфері освіти в Київському учбовому окрузі протягом XIX – початку XX ст. [Сейко Н.А. Добродійність поляків у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ. Монографія. – Житомир, 2007]. У дослідженні Е. Зваричука проаналізовано добродійну та культурно-освітню діяльність римо-католицького

* Буравський О.А. – кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії Житомирського державного університету імені Івана Франка.

духовенства на Поділлі в другій половині XIX – на початку XXст. [Зваричук Е.О. Римо-Католицька церква на Поділлі кінця XVIII – початку XX ст: економічний, суспільний та культурний аспекти. – Дис. ... канд. істор. наук – 07. 00. 01. – Кам'янець-Подільський, 2005].

Аналіз історіографічного доробку, пов'язаного із вивченням різних видів благодійницької та культурно-освітньої діяльності Римо-Католицької Церкви на Правобережжі в зазначений період, свідчить, що у цих працях дана проблема не знайшла ще належного висвітлення.

На початку XIX ст. російське самодержавство на Правобережній Україні намагалося впорядкувати систему освіти. 4 квітня 1803 р. було створено Віленський навчальний округ, до якого ввійшли землі Волині. Попечителем округу був призначений польський патріот Адам Чарторийський, до якого прихильно ставився цар та міністр освіти. Чарторийський запропонував створити єдину систему навчальних закладів: у губернських містах відкривалося 5 гімназій (із чотирирічним терміном навчання), у повітових містах 11 училищ (по 2 роки навчання), а також при кожному костьолі нижчі церковно-приходські школи (з 1 роком навчання). Цей план підтримала католицька церква [В.В. Бабійчук Польський фактор в освіті Волині в першій половині XIX ст. // Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 22. – Житомир, 2001. – С. 149].

20 грудня 1803 р. у Луцьку під головуванням єпископа К.Цецішевського зібралося духовенство Луцько-Житомирської єпархії, яке розглянуло питання про відкриття й утримання училищ у Волинській, Подільській та Київській губерніях [Білоусов Ю. Київсько-Житомирська римо-католицька єпархія. Історичний нарис. – Житомир, 2000. – С. 52]. На цьому зібранні візитатор учбових закладів Волинської губернії Т. Чацький досяг згоди з духовенством про утримання школи при кожному костьолі в губернії. Це був перший крок добровільного фінансування навчальних закладів середнього та початкового рівня в регіоні [Сейко Н.А. Добровільність поляків у сфері освіти України (XIX – поч. XX ст.). Київський учбовий округ. – С. 68]. Варто зазначити, що добрі починання зібрання були покладені в Статут для приходських училищ у Волинській, Київській та Подільській губерніях, затверджений Олександром I від 31 серпня 1807 р. [Махорін Г.Л. – Вказ. праця. – С. 146]. Для виконання Статуту в Подільській губернії духовенством Кам'янецької єпархії 10 липня 1817 р. була принята постанова про утримання 41 приходського училища при римо-католицьких костьолах і монастирях за рахунок їх доходів у сумі 1845

руб. сріблом [Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі-ЦДІАУК). – Ф. 707. – Оп. 309. – Спр. 707. – Арк. 38].

У 1827 р. у Волинській губернії римо-католицьким духовенством Луцької єпархії опікувалися 38 приходських училищ, у яких навчалось 678 учнів, а в 34 богадільнях при приходських костьолах утримувалися 95 чол. та 82 жін. [Державний архів Житомирської області (далі-ДАЖО). – Ф. 178. – Оп. 4. – Спр. 95. – Арк. 5-6].

Благодійницьку та культурно-освітню роботу в регіоні здійснювали римо-католицькі ордени. Наприкінці XVIII ст. на території Волині римо-католицький орден “Братів Менших капуцинів” займався допомогою бідним. При монастирях відкривалися лікарні й богадільні, які надавали обездоленим жінкам приміщення, а утримувалися ці заклади коштом настоятеля та парафіян [Лукашук В.С. Діяльність ордену “Братів Менших капуцинів” на території Волині у XVIII – на початку XIX ст. // Проблеми українського державотворення: історія і сучасність. – у 2-х тт. – Т.1. – Житомир, 2007. – С. 244].

У 1803 р. внесок ченців ордену тринітаріїв у розвиток освіти Волинської губернії становив 56 тис. польських злотих, Подільської – 40 тис. [Сейко Н.А. – Вказ. праця. – С. 68-69].

Францисканці взяли на себе утримання нового училища в Заславлі, а також фінансування навчання в Житомирі, Чуднові, Янові, Варьковичах та ін. У 1803 р. заклали початкову школу в Житомирі, відкрили приходські школи в Дружкополі, Шумську, Межерічці-Острозькій та Івниці. Кармеліти (босі) передали 2500 злотих у Бердичівське училище, надавали безкоштовно навчальну літературу зі своєї друкарні, фінансували навчання в училищах Олевська, Ушомира, Топорищ, Лабуні, Антополя, Городищ, Дубно. Домініканці надали кошти на відкриття училища в Старокостянтинові, одну тисячу злотих на Ботанічний сад в Луцькому та Житомирському училищах, 100 книжок для Волинської гімназії. Допомагали вони також училищам в Овручі, Чарторійську, Камені-Каширському, Володимирі, Чорнобилі, Ходоркові, Тарговицях [Білоусов Ю. – Вказ. праця. – С. 53]. Надавали допомогу бідним, так на кошти домініканського монастиря у Володимиро-Волинську утримувався бідний органіст Антоній Суський [ДАЖО. – Ф. 178. – Оп. 4. – Спр. 41. – Арк. 1]. Орден піярів утримував Домбровицьке, Заславське, Межиріцьке училища. Варто зазначити, що в цих навчальних закладах переважали вчителі польського походження, ксьондзи та монахи [В.В. Бабійчук Польський фактор в освіті Волині в першій половині XIX ст. // Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття: Науковий збірник “Велика Волинь”: Праці Житомирського науково-

красознавчого товариства дослідників Волині. – Т. 22. – Житомир, 2001. – С. 148].

Старокостянтинівським капуцинським монастирем у 1874 р. була відкрита богадільня, в якій утримувались на пожертвування прихожан бідні жінки, що не могли заробляти собі на прожиття. Хворих доглядали, а померлих хоронили. Монастир утримував і виховував п'ять хлопчиків, зважаючи на важке матеріальне становище їхніх батьків [ДАЖО. – Ф. 90. – Оп. 1. – Спр. 176. – Арк. 4].

У Києві зусиллями місцевої католицької громади в 1903 р. було започатковано римо-католицьке благодійне товариство, яке зобов'язувалося, згідно з його статутом, покращувати матеріальний і моральний стан бідних римо-католиків міста: забезпечувати їх одягом, їжею, ліками та притулком, відвідувати хворих у лікарнях; влаштовувати пристарілих у богадільні, а малолітніх у будинки для сиріт, відкривати притулки, ремісничі та навчальні заклади, поширювати серед населення книги морального змісту. Губернською владою товариству було дозволено відкривати громадські їдальні, лікарні, народні читальні, бібліотеки тощо [Устав Київського Римско-Католического Благотворительного Общества. – Киев, 1916. – С. 3-4].

Постановою Волинського губернського присутствія 20 вересня 1906 р. було зареєстровано Заславське римо-католицьке благодійне товариство, метою якого було поліпшення матеріального й морального стану бідних римо-католиків м. Заслава й Заславського повіту. Волинське товариство взаємодопомоги римо-католицькому духовенству, зареєстроване 26 лютого 1907 р., надавало матеріальну допомогу особам похилого віку та хворим ксьондзам [ДАЖО. – Ф. 329. – Оп. 1. – Спр. 3. – Арк. 1, 2, 7, 8; Спр. 1. – Арк. 26].

Житомирське римо-католицьке благодійне товариство (зареєстроване 26 липня 1905 р.) ставило перед собою таке ж завдання. Воно відкривало громадські їдальні, гуртожитки, лікарні, народні читальні, бібліотеки тощо. У 1912 р. надало допомогу 1174 особам; утримувало для бідних дітей та літніх людей притулки, при яких діяли бібліотека й ремісничі майстерні [Там само. – Спр. 7. – Арк. 340]. Аналогічною діяльністю в краї займалися Кременецьке та Луцьке римо-католицькі благодійні товариства, засновані 1906 р. [Там само. – Спр. 1. – Арк. 26]. Однак товариствам, у статутах яких царська цензура знаходила невідповідність деяких положень чинному законодавству, в реєстрації було відмовлено. Так, 12 серпня 1912 р. Волинське губернське у справах про товариства присутствіє відмовило в проханні шляхтичам м. Ковеля і Ковельського повіту С. Лада-Лобаржевському,

Г. Рихлинському, С. Старчевському і Л. Бялостоцькому про реєстрацію Ковельського римо-католицького благодійного товариства, метою діяльності якого було покращення матеріального становища збіднілих римо-католиків шляхом збору пожертв із населення міста, а також надання допомоги товариствам у Володимирі-Волинському, Волочиську, Красиліві [Там само. – Спр. 46. – Арк. 1. – Арк. 42–43; Спр. 1. – Арк. 303, 295, 294]. Важливо зазначити, що ці об'єднання не лише займалися благодійництвом, але й сприяли розумовому й моральному розвитку польського населення губернії. Так, християнське католицьке товариство трудящих жінок “Dzwignia”, зареєстроване в Житомирі 4 червня 1907 р., працювало в напрямі підвищення інтелектуального й морального рівня членів товариства, поліпшення їх матеріального стану [Там само. – Спр. 3. – Арк. 14, 15]. Задля досягнення цієї мети товариству, відповідно до статуту, надавалося право засновувати бібліотеки й читальні; здійснювати опіку над своїми членами, яким не було ще вісімнадцяти років і які потребували матеріальну й моральну підтримку; організовувати, з дозволу влади, позичково-заощаджувані каси та каси взаємодопомоги для матеріальної підтримки членів товариства; відкривати літні колонії, гуртожитки, притулки, влаштовувати дешеві їдальні, надавати квартири тощо [Там само. – Ф. Р-405. – Оп. 1. – Спр. 7. – Арк. 453].

У Подільській губернії наприкінці ХІХ початку ХХ ст. існувало близько 46 благочинних римо-католицьких товариств. Наприклад, Проскурівське римо-католицьке благодійне товариство неодноразово організовувало милосердні акції – перераховувало гроші на утримання притулків. У Кам'янці існувало об'єднання “Праця”, котре займалося працевлаштуванням не тільки католицького населення, а й представників інших релігійних конфесій. Воно надавало посильну грошову допомогу безробітним та створювало безкоштовні їдальні для найбідніших.

Своєю увагою не обійшли ксьондзи і створений 11 червня 1886 р. у м. Літині благодійний осередок, що скеровував свою роботу на допомогу місцевим біднякам та хворим. Із вересня по грудень 1886 р. при костьолі діяла безкоштовна їдальня, яка обслуговувала від 15 до 20 осіб щодня. Її відвідували не тільки католики, а й православні. Інколи за допомогою до неї зверталися й родини єврейського населення [Зваричук Е.О. – Вказ. праця. – С. 167-168].

У 1905 р. у Кам'янці-Подільському було створено “Товариство благочинності”, що організовувало в місті вистави польською мовою. Активну участь у діяльності цього товариства брало й римо-католицьке духовенство Поділля. Зокрема, ксьондзи надавали посильну допомогу в

проведенні благодійницьких вистав та збирали гроші, які потім надходили до найбільш вразливих верст населення. При цьому товаристві римо-католицький священник В. Шимборовський на благодійницькі внески парафіян відкрив і утримував безкоштовну лікарню, яка надавала медичну допомогу мешканцям міста [Зваричук Е.О. – Вказ. праця. – С. 169].

Докорінні зміни в галузі освіти на Правобережжі відбулися після придушення польського національного повстання 1830-1831 рр. Вони були спрямовані на викорінення впливу католицької церкви та польських шкіл. За 1831-1832 рр. було закрито 245 середніх і нижчих навчальних закладів у Київській, Подільській і Волинській губерніях. Тільки за 1832 р. у Волинській губернії було закрито 48 різних училищ, що утримувались римо-католицьким духовенством [В.В. Бабійчук Освітні заклади Бердичева в першій половині ХІХ ст. // Бердичів древній і вічно молодий. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 32. – Житомир, 2005.– С. 188]. Паралельно проходив процес реорганізації системи управління освітою. Указом від 14. XII. 1832 р. було створено Київський навчальний округ. У 1832-1833 рр. російська влада розпочала створення системи державних навчальних закладів. У 20-30 рр. ХІХ ст. на території Волинської губернії було відкрито шість приватних пансіонатів. У Бердичеві (1833 р.) в пансіоні навчалось 23 учениці (переважно з шляхетських та заможних сімей) з них, зокрема 5 греко-російського, 1 лютеранського, а інші – римо-католицького віросповідання. У 1834 р. в місті було відкрито ще один пансіон для дівчаток, який утримувала настоятельниця монастиря сестер Маріавіток. У 1836 р. у ньому навчалось 22 дівчинки, тільки одна вихованка була православна [В.В. Бабійчук. – Вказ. праця. – С. 189-190].

Серед навчальних закладів, що діяли при костьолах, була Кам'янець-Подільська римо-католицька семінарія, що знаходилася поблизу Домініканського костюлу, яка з 17 квітня 1853 р. перейшла під контроль міністерства народної освіти. У жовтні 1866 р., у зв'язку з ліквідацією Кам'янець-Подільської римо-католицької єпархії, семінарію було закрито [Хоптяр Ю.А. Приватна і церковна освіта в Подільській губернії (20-70- ті рр. ХІХ ст.) // Історія. – 2006. – № 5-6. – С. 20].

Російське самодержавство з усіх сил намагалось приборкати процес формування польської костюльної освіти. Зокрема, на Поділлі в травні 1868 р. у м. Деражня Летичівського повіту було викрито таємну польську школу, якою керував місцевий священник Пруський. У 1876 р. за відкриття таємних польських освітніх осередків було засуджено та

вислано за межі губернії ксьондза Жванецького костьола І. Савицького, адміністратора Тульчинського костьола С. Радминського. За навчання православних дітей польській мові до В'ятки відправлено настоятеля Ободовецького костьола Галицького. Водночас переслідувань зазнав вікарій Мурафського костьола Смовинський. У 1889 р. місцевою поліцією було викрито польську школу в с. Турчинцях Проскурівського повіту. На початку 1890 р. осередок польської освіти було ліквідовано, ксьондза передано під таємний нагляд у Вінницький капуцинський монастир. За рапортом Летичівського повітового справника від 30 березня 1902 р. в м. Летичеві викрито підпільну польську школу, в якій навчали польській мові, історії та географії, а також молитвам та катехізису. Згідно з наказом Подільського губернатора школу було закрито, а ксьондзів усунуто з посад. У Подільській губернії впродовж 1911-1912рр. було припинено діяльність 69 польських шкіл [Зваричук Е.О. – Вказ. праця. – С.171-172].

Активну діяльність у відродженні польської освіти на початку ХХ ст. проводило римо-католицьке духовенство на Волині. Київський, подільський і волинський генерал-губернатор Ф. Трепов у річному звіті Миколі II за 1911 р. зазначав, що значну роль у справі католицької пропаганди відіграють таємні школи, які відкривалися за сприяння місцевих ксьондзів [ЦДІАУК. – Ф. 442. – Оп. 642. – Спр. 497. – Арк. – 12 зв.].

А в доповіді дійсного статського радника Зайончковського було наведено такий факт: настоятель Камінь-Каширського приходу ксьондз Ян Мацейський у листі на ім'я єпископа К. Недзялковського від 28 жовтня 1910 р. повідомляв, що він другий рік утримує учителя і дуже задоволений результатом його роботи. Але внаслідок посилення нагляду поліції йому важко приховувати це надалі [Там само. – Оп. 861. – Спр. 218. – Арк. 72]. Тому серед заходів, накреслених у доповіді Зайончковського з огляду на справу щодо ревізії Луцько-Житомирської єпархії від 30 жовтня 1911 р., було вказано на необхідність посилення поліцейного нагляду за таємними польськими школами [Там само. – Арк. 53 зв., 54].

Разом за 1909–1910 рр. на Правобережжі було закрито 20 таємних польських шкіл [Щербак Н.О. Національна політика царату у Правобережній Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (За матеріалами звітів місцевих державних установ). – Дис. ... канд. істор. наук. – К., 1995. – С. 111].

Із повідомлення газети “Вольнь”(1912 р.) дізнаємось, що місцева поліція виявила в м. Монастирищі при костьолі таємну польську школу. Відповідно до розпорядження генерал-губернатора Південно-Західного

краю на її організаторів, ксьондза Гржомайла було накладено штраф у розмірі 300 крб. із заміною при несплаті арештом на 2 місяці, а на вчительку школи Гурдак – 100 крб. із заміною арештом на 1 місяць [“Волян”]. – 1912. – № 33].

Прикладом культурно-освітньої активності римо-католицьких священників на Правобережній Україні в зазначений період була їх видавнича діяльність. Плідною роботою відзначався Бердичівський кармелітанський кляштор, при якому з дозволу польського короля Августа III була заснована ще наприкінці 50-х років XVIII ст. друкарня настоятелем монастиря Кармелітів Босих Юзефом Зволшським.

Перша продукція друкарні датована 1760 р. Видання мало великий попит, окремі книги навіть перевидавалися іншими видавцями [Поданєва Ю.С. Монастир Босих Кармелітів – історична пам’ятка Бердичева // Бердичівська земля в контексті історії України. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 19. – Житомир, 1999. – С. 78].

Більшість друків побачила світ переважно польською, а також латинською й російською мовами. Пріоритетними були книги, що зміцнювали духовність, непорушність католицького віровчення. З-поміж них виділявся трактат Марціна Рибчинського “Християнство терпеливістю озброєне”. До паломників із усієї України потрапляли молитовники та такі твори: “Дорога Христа”, “Роздуми про добродійства божі”, “Початки життя небесного”. Видавництво відгукувалося на потреби всіх осередків католицизму на Правобережній Україні. Варто зазначити, що в друкарні було видано чимало світських книг, які стосувалися господарської діяльності людини. Це польськомовні видання “Розмова про мистецтво виробництва скла, поташу, плавлення заліза” (1785 р.), “Наука господарча біля ріллі, городів, посівів” (1790 р.), брошури про зберігання овочів і фруктів, посібники з ветеринарії. Видавалися книги на теми виховання – “Дзеркало для пань” (1796 р.) – з порадами, як доглядати тіло й душу, як поводитися в товаристві чоловіків та кавалерів.

На доходи друкарні утримувалися школи в Махнівці та Бердичеві, в яких навчалося близько тисячі учнів. Видавався й перевидавався підручник із російської мови для польських шкіл із додатком польсько-російського й російсько-польського словничка та ін. За 84 роки свого існування (до 1845 р.) друкарня видала 714 книжок та брошур. Особливу популярність мали серед різних верств населення бердичівські календарі, що виходили під спостереженням ксьондзів-кармелітів. У 1760-1770-і рр. виходили так звані політичні календарі, в

1780-х рр. розповсюджувалися господарські. Видавалися вони польською, латинською мовами, були й двомовні – польсько-російські [Пашківський Ф.Б. Видавнича діяльність друкарні кармелітів у Бердичеві XVIII – XIX ст. //Житомирщина крізь призму століть. Праці Житомирського науково-краєзнавчого товариства дослідників Волині. – Т. 16. – Житомир, 1997. – С. 44].

У 1906 р. настоятелем костюлу Святого Олександра в м. Києві Казимиром Ставинським був започаткований часопис “Lud Boży” (“Божий народ”), який видався дворянином І.В. Моховським із двома додатками: “Gazetka dla dzieci” (“Газетка для дітей”) та “Nasza wieś” (“Наше село”). Варто зазначити, що “Lud Boży” був єдиним релігійним польськомовним виданням у Луцько-Житомирській дієцезії, де висвітлювались питання суспільного життя на Правобережжі на початку ХХ ст. У 1908 р. прелатом К. Ставинським був заснований також “Głos katolicki” (“Католицький голос”), який згодом видавався о. Станіславом Жуковським до 1918 р. У ньому піднімалися богословські та філософські проблеми. Навіть у період Першої світової війни часопис виходив досить великим тиражем – 3000 примірників [Путова А. Католицькі періодичні видання Києва початку ХХ сторіччя // Українська періодика: історія і сучасність. Доповіді та повідомлення восьмої всеукраїнської науково-теоретичної конференції, Львів, 24-26 жовтня 2003. – Львів, 2003. – С. 837-842].

Підсумовуючи, зазначимо, що Римо-Католицька Церква, незважаючи на обмежувальну політику російської влади, спромоглася займатися благодійницькою та культурно-освітньою діяльністю. Прояви такої благочинності були поширені й на віруючих інших релігійних конфесій. Навчальні заклади, що діяли в регіоні, існували переважно за рахунок коштів римо-католицької церкви або приватних осіб.

Римо-католицьке духовенство, послідовно вело боротьбу за відродження та розвиток польської освіти, з політикою русифікації здійснюваної самодержавством на Правобережній Україні в зазначений період, виступало вирішальним чинником протистояння асиміляційним процесам і збереження польської національної самобутності.